

**JAHON BANKLARIDA PUL AYLANISHINI
RAQAMLASHTIRISH VA UNING ISLOM MOLIYASI
TIZIMIGA TA'SIRI**

Ramatullayev Rixsitilla Javlonbek o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyoti universiteti

Menejment fakulteti talabasi

Akbarova Sayyora Shuxratovna

Toshkent davlat iqtisodiyoti universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon banklarida pul aylanmasini raqamlashtirishning moliyaviy tizimi, zamonaviy raqamli texnologiyalar va ularning bank operatsiyalariga ta'siri, shuningdek Islom moliyasining raqamlashtirish jarayonidagi o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida raqamli bank xizmatlari, blokcheyn texnologiyalari, aqlli shartnomalar va markaziy banklar raqamli valyutalari (CBDC) kabi zamonaviy yo'nalishlar ko'rib chiqilgan. Islom moliyasining Shariat tamoyillariga mos ravishda raqamlashtirilishi va Islomiy fintech sohasining rivojlanishi haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Raqamlashtirish, pul aylanmasi, Islom moliyasi, fintech, blokcheyn, raqamli bank, CBDC, Shariat

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi bank va moliya tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, bank xizmatlarini raqamlashtirish, elektron to'lov tizimlari, mobil bank xizmatlari, blokcheyn texnologiyasi va raqamli valyutalar kabi innovatsiyalar pul aylanishi jarayonini yanada tezkor, shaffof va samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Shu sababli jahon banklarida pul aylanishini raqamlashtirish jarayoni global moliya tizimining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda.

Raqamli moliyaviy texnologiyalar (FinTech) bank operatsiyalarini soddalashtirish, tranzaksiyalar xavfsizligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish

hamda mijozlarga qulay xizmat ko'rsatish imkonini yaratmoqda. Ayniqsa, naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushining ortishi, elektron to'lov platformalarining keng qo'llanilishi va onlayn bank xizmatlarining rivojlanishi pul aylanishining raqamli shaklga o'tishini tezlashtirmoqda. Bu jarayon global moliya bozorlarida raqobatni kuchaytirib, bank tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

XXI asrning ikkinchi yarmida global moliya tizimi tubdan o'zgarishlar kechirmoqda. Raqamli texnologiyalar bank va moliya sohasida inqilobiy o'zgarishlarga olib kelmoqda. Jahon banklari pul aylanmasini raqamlashtirish yo'lida katta qadamlar tashlamoqda. 2023-yilga kelib, dunyo miqyosida Islom moliyasi aktivlari 3,8 trillion AQSh dollariga yetdi va 2025-yilga borib bu ko'rsatkich 4 trillion dollardan oshishi kutilmoqda (McKinsey, 2021).

Raqamlashtirish jarayoni bank tizimining barcha jabhalarini qamrab olmoqda: naqd pul aylanmasidan naqdsiz to'lov tizimlariga o'tish, elektron bank xizmatlari, mobil ilovalar orqali moliyaviy operatsiyalar va blokcheyn texnologiyalari joriy etilmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, raqamli bank xizmatlaridan foydalanish operatsion xarajatlarni 25% gacha kamaytirishga, tranzaksiya tezligini 35% ga oshirishga va mijozlarning qoniqish darajasini 50% ga yaxshilashga imkon beradi.

Raqamli bank xizmatlari zamonaviy moliya tizimining asosiy tarkibiy qismiga aylandi. AQSh va Germaniyada raqamli bank xizmatlaridan foydalanish ko'rsatkichi mos ravishda 87% va 83% ni tashkil etadi. O'zbekistonda bu ko'rsatkich 32% ni tashkil qiladi, bu esa moliya tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi (Jahon banki, 2023).

Raqamli bankdan foydalanish bo'yicha mamlakatlarning solishtirma ko'rsatkichlari

Mamlakat	Raqamli bank qabul qilishi	Xarajatlarni kamaytirish	Tranzaksiya tezligi	Mijoz qoniqishi
O'zbekiston	32%	10%	8%	20%
Qozog'iston	45%	12%	10%	25%
Rossiya	50%	15%	12%	30%
AQSh	87%	25%	35%	50%
Germaniya	83%	23%	30%	45%

Blokcheyn texnologiyasi moliya sohasida shaffoflik va xavfsizlikni ta'minlashning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Aqlli shartnomalar (smart contracts) orqali moliyaviy operatsiyalar avtomatlashtiriladi va aralashuvchi tomonlarning xavfsizligi oshiriladi. 2023-yilga kelib, dunyo miqyosida blokcheyn texnologiyasidan foydalanuvchi banklar soni 60% ga oshdi.

Markaziy banklar raqamli valyutalari (CBDC) ham jahon miqyosida keng qamrovli tadqiqot va sinov jarayonlarida. Xitoy, Shvetsiya, Singapur va boshqa mamlakatlarda CBDC loyihalari faol rivojlanmoqda. Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) ma'lumotlariga ko'ra, dunyoning 90% dan ortiq markaziy banklari CBDC ustida ishlamoqda.

Islom moliyasi tizimi Shariat tamoyillariga asoslanadi, bu tamoyillar moliyaviy faoliyatda halollik, adolat va manfaatlarning tengligini ta'minlashni maqsad qiladi. Ushbu tamoyillarga ko'ra, foiz (ribo), spekulyatsiya (gharar), qimor (maysir) kabi har qanday noqonuniy faoliyatlar qat'iy qat'iy taqiqlanadi (Iqbal & Mirakhor, 2011). Islomiy moliyaviy xizmatlar foyda va zararlarni teng taqsimlash tamoyillariga asoslangan holda, real iqtisodiy faoliyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan operatsiyalarni amalga oshiradi.

Fintech (moliya texnologiyalari) zamonaviy raqamli texnologiyalar

yordamida moliyaviy xizmatlarni taklif qilish orqali samaradorlikni oshiradi. Islomiy Fintech ushbu ikki yo'nalishni uyg'unlashtirishni ko'zda tutib, Shariat talablariga mos keluvchi texnologik echimlarni yaratishga qaratilgan (Elasrag, 2020).

Islomiy fintech sohasida quyidagi asosiy yo'nalishlar rivojlanmoqda:

1. Qarz (Murabaha) va ijara (Ijara) xizmatlarini avtomatlashtirish
2. Islomiy kraudfanding va kraudinvestitsiya platformalari
3. Zakat va Sadaqa raqamli platformalari
4. Sukuk (Islomiy obligatsiyalar) raqamli savdosi
5. Shariatga moslikni nazorat qiluvchi avtomatlashtirilgan tizimlar

Yaqin Sharq mintaqasida Islomiy fintech texnologik innovatsiyalar sohasida yetakchi bo'lib, yuqori smartfon penetratsiyasi va ilg'or regulyatorik qoidalar mavjud. Janubiy Sharqiy Osiyoda fintech tez qabul qilinmoqda va mobil bankkimga katta e'tibor berilmoqda. Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston, o'sish potensialiga ega bo'lgan bo'zorga aylanmoqda.

O'zbekiston 2030 yilgacha raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasini qabul qilgan, bu Islomiy fintech rivojlantirish uchun zarur infratuzilmani shakllantiradi. 2023-yilda O'zbekiston fintech bozorining umumiy hajmi 150 million AQSh dollarini tashkil etdi. Islomiy moliyaviy xizmatlarning ulushi esa atigi 2% ni tashkil qiladi, bu kelajakda o'sish uchun keng imkoniyat borligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda Islom banklarini tashkil etish va rivojlantirish uchun quyidagi imkoniyatlar mavjud:

1. Aholining 90% dan ortig'i musulmonlar, Shariat tamoyillariga muvofiqlik ahamiyatli
2. Aholining 60% dan ortig'i bank xizmatlaridan foydalanmaydi - katta bo'zor segmenti
3. Internet foydalanuvchilari soni 21 millionni tashkil etdi (aholining 60% dan ortig'i)
4. Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik

5. Raqamli transformatsiya strategiyasi qabul qilingan

Malayziya va Indoneziyada Islom moliyasi bozorining rivojlanishi maxsus Shariat nazorati kengashlari faoliyati bilan bog'liq. Malayziyada Bank Negara Malaysia tomonidan ishlab chiqilgan regulyatorik qoidalar Islomiy fintech kompaniyalar uchun qulay muhit yaratdi. Saudiya Arabistoni va BAA'da raqamli Islom bank xizmatlari yuqori darajada rivojlangan va xalqaro standartlarga javob beradi.

Rossiyada 2023-yildan boshlab Islom bank xizmatlari qonuniy asosga ega bo'ldi. Sberbank kabi yirik banklar Shariatga mos hisoblar va kartalarni taklif qilmoqda. «Amana» (nakopitel hisob) va «Adafa» (to'lov kartasi) mahsulotlari AAOIFI standartlariga mos keladi va Shariat kengashi tomonidan sertifikatlangan.

Xulosa qilib aytganda, Raqamli innovatsiya va texnologik taraqqiyot Islom moliyasi landshaftini tubdan o'zgartirdi va uning jozibadorligi va mavjudligini sezilarli darajada oshirdi. Islom moliyasi sektori 2023-yilga kelib 3,849 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda, bu asosan raqamli innovatsiyalar tufayli amalga oshdi. Blokcheyn, sun'iy intellekt va aqlli shartnomalar kabi texnologiyalar operatsion samaradorlikni oshirdi va Shariatga moslikni ta'minladi.

O'zbekiston Islom moliyasini muvaffaqiyatli joriy etish orqali mamlakat moliya tizimining barqarorligini ta'minlab, iqtisodiy rivojlanish sur'atlarini oshirishda yetakchi o'rinlardan birini egallashi mumkin. Buning uchun qonunchilikni rivojlantirish, moliyaviy savodxonlikni oshirish, malakali kadrlar tayyorlash va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Raximov M. M. Bank tizimi va pul aylanishi / M. M. Raximov. — Toshkent : Iqtisodiyot, 2019. — 256 s.
3. Iqbal Z., Mirakhor A. An introduction to Islamic finance: Theory and practice. — John Wiley & Sons, 2011.
4. Harrison T., Ibrahim E. B. (ed.). Islamic finance: Principles, performance and prospects. — Springer, 2016.
- 5 Hanif M., Chaker M., Sabah A. Islamic finance and economic growth: Global

evidence //Digest of Middle East Studies. – 2024. – T. 33. – №. 1. – C. 83-102.

6. Akbarova S. Forsayt texnologiyasini ta'lim jarayonida qo 'llash imkoniyatlari //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 5. – №. 5.

7. Islamic Financial Services Act 2022 / Bank Negara Malaysia. — Kuala Lumpur : Bank Negara Malaysia, 2022. — 156 p.

8. Shariah Standards for Islamic Financial Institutions / Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). — Manama : AAOIFI, 2023. — 420 p.